

STALINISME EN ANTI-COMMUNISME

Siep Stuurman

Naar Aanleiding van:

- M. Korzec, Wertheim en Emancipatie: Een Sociologie van Bovenaf?, AST, I, 3, nov. 1974, pp. 3-18
- D. Pels, Morele en Theoretische Dilemma's van Russen en Ruslandkijkers, AST, I, 3, nov. 1974, pp. 120-136
- R. Medvedev, Problems of Democratization and Détente, New Left Rev., 83, Jan.-Febr. 1973, pp. 27-41
- R. Medvedev, On Gulag Archipelago, New Left Rev., 85, May-June 1974, pp. 25-37
- E. Mandel, Solzhenitsyn, Stalinism and the October Revolution, New Left Rev., 86, July-August 1974, pp. 51-63
- E.P. Thompson, An Open Letter to Leslek Kolakowski, The Socialist Register, 1973, The Merlin Press, London 1974, pp. 1-101
- P.M. Sweezy, The Nature of Soviet Society, Monthly Revue, Nov. 1974, pp. 1-17

De stukken van Korzec en Pels in het AST geven mij aanleiding tot enkele opmerkingen. Deze opmerkingen zal ik niet gieten in de vorm van een commentaar op hun stukken. Dat zou immers de systematiek van het geheel teniet doen. Ook zou het de indruk wekken dat het uitsluitend om een kritiek op deze twee auteurs ging. Het gaat echter om een aantal problemen, die duidelijk van elkaar onderscheiden moeten worden. In de stukken in het AST is dat niet gebeurd. Daar komt bij dat de in de genoemde stukken aangevoerde argumenten ook niet nieuw

zijn: soortgelijke argumenten en redeneringen vindt men in talloze publikaties over de Soviet Unie, die hier in het Westen verschijnen. Vandaar het belang van een kritiek erop en vandaar het woordje 'aanleiding' onder de titel van dit stuk.

Ik zal achtereenvolgens over de volgende problemen iets opmerken:

1. De historische plaats van de Oktober-revolutie en het Stalinisme.
2. Het gebrek van een uitsluitend morele kritiek op het Stalinisme:
3. De ideologische functie van de kritiek die hier in het Westen op de Soviet Unie wordt geleverd.
4. Korzec, Wertheim en Tanter: Wie is de 'backroom boy' en waarom?
5. Open vragen.

1. De historische plaats van de Oktober-Revolutie en het Stalinisme

Het gaat hier om de centrale vraag, waar alles om draait. Hoe moet de Russische revolutie worden beoordeeld en wie of wat was verantwoordelijk voor de richting waarin de ontwikkeling van de USSR onder Stalin en daarna ging? Waren er alternatieven?

Dat laatste is vooral van belang: de impliciete vooronderstelling van veel kritiek op de Oktober-revolutie is immers dat het ook anders had gekund, dat de terreur van de bolschewisten in de jaren 1917-1922 niet echt noodzakelijk was. Bij Solzhenitsyn is dit zelfs de hoofdstelling: Er is volgens hem geen Stalinisme, Stalin zette slechts de lijn van Lenin voort. Bovendien was Rusland in 1917 niet rijp voor de revolutie.

Het is op dit punt dat de kritiek van Medvedev en Mandel op Solzhenitsyn zich concentreert. (Pels heeft het zich in zijn kritiek op Mandel wel erg gemakkelijk gemaakt door de meest relevante passages eenvoudig niet te citeren: "De sociologie van het niet-schrijven", om met Korzec te spreken).

Mandel:

"Solzhenitsyn tries to reduce all Soviet reality to the Stalinist and post-Stalinist terror. This reality is supposed to have resulted from a revolution that should never have taken place: 'Russia was not ripe for revolution', he writes. But what was it ripe for? For Tsarist barbarism? For eternal famine, poverty, and illiteracy? By challenging the legitimacy of the October Revolution - and the legitimacy of revolution in all relatively underdeveloped countries as well - Solzhenitsyn reveals yet another contradiction in moralistic politics. Should we weep only for the dead assassinated

by terror? What about the deaths caused by inhuman socio-economic regimes, the tens of millions who died of hunger during the great famines in India and pro-revolutionary China? Is this any less deplorable? Are those deaths merely products of blind fate before which we must powerlessly bow?" (1)

Dit zijn de vragen waar Korzec, Pels en alle andere idealistische kritici van het Stalinisme en de Chinese revolutie niet op ingaan. Kon er in 1917 wellicht bij sommigen nog optimisme bestaan over de mogelijkheid van economische ontwikkeling in een onderontwikkeld land op kapitalistische basis, nu - ruim een halve eeuw later - moet men wel heel erg naïef zijn om daar nog een oplossing in te zien. Het alternatief in de huidige wereld voor de USSR en China is niet een soort universele scandinavische sociaal-demokratie, maar de toestand in India, Pakistan, Afrika, Brazilië en noem maar op. Daar bestaat een even grote repressie als in de USSR gekombineerd met honger, armoede en analfabetisme.

En zeer terecht zegt Medvedev over Solzhenitsyns kritiek op de Oktober-revolutie: "But a revolutionary party is also risking a great deal if it does not give the signal for revolution, when a revolution is possible." (2)

Men kan wel klagen over de hardheid waarmee Lenin en de Bolschwisten de revolutie hebben doorgezet, maar men moet dan wel ook het lot bezien van iemand als Allende, die - door de omstandigheden gedwongen - niet met een dergelijke hardheid te werk ging. Daar in Chili ging de revolutie niet door en we hebben kunnen zien wat dat betekende: een kontra-revolutie van ongelimiteerde hardheid. Mandel gaat in dit verband op de dodentellingen van Solzhenitsyn in:

"Solzhenitsyn likes to 'count up' the victims of the Stalinist purges and compare the total to the tally rung up by tsarist and fascist repression. But these 'quantitative' comparisons can be extended. What 'ideology' was it that 'fanaticized' the semi-illiterate book-burners in Chile, who in the space of a few days killed 20000 people and imprisoned 40000 others? These are figures that on the scale of the USSR would amount to 600.000 murdered and 1.200.000 deported! In the space of a few days! Stalin would be green with envy.." (3)

Iedere ook maar enigszins realistische verklaring van de terreur in de beginfase van de Soviet-republiek moet beginnen met de konstatering dat er tot ongeveer 1921 - en lokaler vaak nog lang daarna - een burgeroorlog woedde waarin revolutie en kontra-revolutie tegenover elkaar stonden. Dit lijkt een elementair en vanzelfsprekend ge-

zichtspunt, maar de 'sociologie van het weten' van Korzec is helaas niet in staat geweest de terreur van de kontra-revolutie op te merken. Hij pretendeert een overzicht te geven van "het gebruik van terreur in de geschiedenis van de Soviet Unie" (4), waarbij hij het door Solzhenitsyn gegeven overzicht volgt. Zijn kritiek is ook op Korzec van toepassing:

"..the moralist Solzhenitsyn begins with an enormous fraud. In dozens of pages he lays out a detailed description of the red terror. But not a word about the white terror that came first and led to the Bolsheviks response! Not a word about the generosity of the revolutionists in October, November, and December 1917, when they freed most, if not all, of their prisoners; like general Kaledin, for example, who quickly responded by unleashing a wave of terror and assassinations against the proletariat in power! Not a word about the thousands of communists, commissars and soldiers traitorously murdered throughout a country put to the torch drowned in blood with the aim of re-establishing the rule of the landlords and capitalists... Not a word about the intervention of foreign armies, about the invasion of Soviet territory on seven different fronts! Solzhenitsyn the 'moralist' and 'nationalist' is singularly reduced in stature by presenting such a one-side analysis." (5)

Een volgend punt is de vraag naar de oorzaken van de stalinistische ontwikkeling. De stelling van Solzhenitsyn is hier dat Stalin slechts voortzette wat Lenin al begonnen was. Medvedevs kommentaar:

"..no cybernetics will ever be able to prove that the armed uprising of 24 October 1917 was historically a premature action, and that all the future misdeeds of Stalin's regime followed from this fatal mistake by Lenin. For after Lenin's death the party still had to choose paths explored by no predecessor. Unfortunately, those who succeeded Lenin at the head of the party did not possess his wisdom, his knowledge, or his ability usually to find the right solutions for difficult situations. They did not make even minimal use of the opportunities which the October Revolution had created for a rapid advance towards a genuinely socialist and democratic society. Today we still remain far from that objective. Stalin not only did not 'follow exactly where footsteps made before him led'. Such 'footsteps' do not exist in history. In fact, Stalin swiftly rejected the few guidelines left by Lenin in his last writings." (6)

Ik vraag mij af of Medvedev hier niet iets te veel nadruk op de faktor 'revolutionair leiderschap' legt (zie

onder punt 5 hieronder), maar met die beperking lijkt me zijn kritiek zeer juist. Bij elke politieke beslissing, die de bolschewistische partij na 1917 moest nemen, doken er nieuwe problemen op, waarvoor in de geschiedenis geen enkel precedent was. En het is juist de historische ervaring van het Stalinisme geweest, die van invloed was op de ontwikkeling van de Chinese revolutie. Het was voor een zeer groot deel een negatieve les, maar toch ook een zeer noodzakelijke. Ook dat is een overweging die mee moet tellen in een historische plaatsbepaling van het Stalinisme.

Mandel legt veel gewicht op de externe factoren die tot de stalinistische ontwikkeling hebben bijgedragen. Pels vindt dat Mandel overdrijft, maar voert eigenlijk geen enkel argument aan behalve de wat komisch aandoende opmerking dat Max Weber al voor de bureaucratie gewaarschuwd had. De vraag, in hoeverre de imperialistische dreiging bijdroeg tot het stalinisme, is echter door algemene beschouwingen over de bureaucratie niet te beantwoorden, maar alleen door het verloop van de geschiedenis zelf na te gaan.

Het voorbeeld van de interventie-oorlogen van Engeland, Frankrijk, Japan en de Verenigde Staten tegen de Sovjet republiek van 1919-1921 is al genoemd. Maar dat was slechts het begin. De koude oorlog tegen de Sovjet Unie duurde de gehele 20er en 30er jaren voort om tenslotte in 1941 in de hete oorlog van Hitler-Duitsland tegen de USSR over te gaan. Er is vaak een samenhang tussen de internationale ontwikkelingen en de binnenlandse politiek van de USSR. Werner Hofmann geeft een voorbeeld:

"Das hineinwirken der auswärtigen Verhältnisse in die innenpolitische Entscheidungen des jungen Sowjetstaates zeigen deutlich die Umstände, von denen der Uebergang zur Planära begleitet war: Ende Mai 1927 - im Jahre des entscheidenden Ringens um die 'Minimal' oder 'Maximal' Variante des ersten Fünfjahrplans - brach Grossbritannien die wirtschaftlichen und diplomatischen Beziehungen zur UdSSR ab. Am 7 juni wurde der Sowjetbotschafter in Polen ermordet (nachdem im Jahre 1926 der Staatsstreich Pilsudskis vorausgegangen war). Am 8 September stellten die englischen Gewerkschaften ihre Verbindungen mit den Sowjetgewerkschaften ein. Im Herbst 1927 mehrten sich auch in Frankreich die Stimmen, die auf Abbruch der Beziehungen zur UdSSR drangen. Am härtesten aber traf die bolschewistische Führung das Ende der engen Beziehungen zwischen dem Sowjetstaat und der chinesischen Kuo Min Tang infolge des Staatsstreichts Chiang Kai Sheks und des Massakers von Shanghai im Mai 1927. Unmittelbar auf diese Ereignisse folgte auf dem XV. Parteitag der KPdSU (Dezember 1927) der Ausschluss

der trozskistische Opposition aus der Kommunistischen Partei und der Beschluss, zur beschleunigten Industrialisierung und Kollektivisierung des Landes überzugehen. - Ebenso fiel später der Höhepunkt der politischen Säuberungen mit der Konsolidierung des nationalsozialistischen Regimes in Deutschland und dessen forcierte Vorbereitung eines Krieges zusammen - eines Krieges, an dessen geplanter Stossrichtung vollends nach Hitlers Münchner Abkommen mit den Westmächten (1938) kein Zweifel mehr bestehen konnte." (7)

De internationale situatie was ook beslissend voor de verhouding van de bolschewisten tot de mensjewieken en de sociaal-revolutionairen. Het wordt vaak zó voorgesteld alsof de mensjewieken en de sociaal-revolutionairen 'gematigden' waren, die zo ongeveer hetzelfde wilden bereiken als de bolsjewieken maar dan met meer gematigde middelen. Het belangrijkste geschilpunt was echter de houding ten opzichte van de oorlog: de bolsjewieken wilden de oorlog met Duitsland stopzetten terwijl de andere partijen deze juist wilden voortzetten. Hier was geen kompromis mogelijk en het was juist dit probleem dat de tegenstellingen tussen de bolsjewieken en de andere partijen zo onverzoenlijk maakte. Het kostte de 'vredepartij' buitengewoon veel moeite uiteindelijk het sluiten van de Vrede van Brest-Litovsk door te zetten, aangezien er zelfs binnen de bolschewistische partij een aanzienlijke minderheid tegen deze vrede gekant was (8).

Al dit soort overwegingen kunnen natuurlijk geen reden zijn om de kritiek op het stalinisme te verzochten, maar ze zijn wel erg wezenlijk bij de uiteindelijke beoordeling ervan. Even goed als de bereikte resultaten daarvoor wezenlijk zijn. Dat mag ons nooit blind maken voor de menselijke kosten van die resultaten, maar van mensen als Korzec, die nadrukkelijk op die kosten wijzen, mag gevraagd worden om ook eens na te gaan wat de kosten van de historische - i.t.t. utopische - alternatieven geweest zouden zijn. (Enige historische akkuratete is daarbij nooit weg: Korzecs 'sociologie van het weten' is helaas niet in staat geweest op te merken dat ook het menselijk lijden van de Tweede Wereldoorlog voor een groot deel op rekening van het Duitse fascisme geschreven moet worden; dat maakt wel iets uit voor 'vergelijking').

Ik kan mezelf wel vinden in Medvedevs opmerking:

"Now, as always, we must be responsible and careful. The abuses of the past can be criticized from various standpoints, some of which would lead to completely wrong conclusions. Some people not only in the enemy camp but even in the USSR use criticism of Stalinism to reject

what cannot and should not be rejected. Opportunists of all kinds now malign socialism, trying to deny the democratic and humanist nature of the October Revolution. But our response should not be denials or silence regarding the mistakes and crimes of the past. Dogmatic, sectarian preaching will nourish opportunism. Therefore we cannot support those who appeal for caution and restraint as a pretext for stopping or at least toning down criticism and self-criticism." (9)

2. Het gebrek van een uitsluitend morele kritiek op het stalinisme

De morele kritiek op het stalinisme, zoals Korzec die uit, bestaat eigenlijk uitsluitend in de mededeling dat het bewind van Stalin zeer veel menselijk leed heeft teweeggebracht: dit **zijn** volgens Korzec de kosten van de revolutionaire ontwikkeling.

Maar wat kan hiermee nu gezegd zijn? Dat we de Oktober-revolutie geheel moeten verwerpen? Het lijkt me moeilijk vol te houden. Men zou dan namelijk bijna alle belangrijke omwentelingen in de geschiedenis moeten verwerpen. De opkomst van het christendom en de vernietiging van het Romeinse Rijk, de Reformatie, de Franse Revolutie etc. Bovendien zou men ook alle belangrijke niet-revolutionaire ontwikkelingen moeten verwerpen, bv. de opkomst van de kapitalistische industrie, het doorbreken van de feodale produktieverhoudingen in de West-Europese landbouw etc. Konsekvent doorredenerend kan het resultaat slecht een abstrakte verwerping van de gehele geschiedenis als een onmenselijk, blind proces zijn. Nu is het verre van mij om het feit dat de geschiedenis tot nu toe en in grote lijnen een onmenselijk, blind en niet door de mensen beheerst proces is, toe te juichen. Integendeel, het is juist de kategorische imperatief van het historisch materialisme dat de mensen hun eigen geschiedenis, hun onderlinge verhoudingen en hun stofwisseling met de natuur, onder hun gemeenschappelijke controle dienen te krijgen.

Waar het nu om gaat, is om er achter te komen wat dat in een konkrete historische periode betekent, welke ontwikkelingen daartoe bijdragen en welke juist in tegengestelde richting werken. Een algemene veroordeling van alles helpt daartoe niet veel. Het is aardig te lezen wat Engels in dit verband over een moreel zo verwerpelijke institutie als de slavernij schreef:

"Es ist sehr wohlfeil, über Sklaverei und dergleichen in allgemeinen Redensarten loszuziehen und einen hohen sittlichen Zorn über dergleichen Schänd-

lichkeit auszugliessen. Leider spricht man damit weiter nichts aus als das, was jedermann weiss, nämlich dass diese antiken Einrichtungen unsern heutigen Zuständen und unsern durch diese Zustände bestimmten Gefühlen nicht mehr entsprechen. Wir erfahren damit aber kein Wort darüber, wie diese Einrichtungen entstanden sind, warum sie bestanden und welke Rolle sie in der Geschichte gespielt haben. Und wenn wir hierauf eingehn, so müssen wir sagen, so widerspruchsvoll und so ketzerisch das auch klingen mag, dass die Einführung der Sklaverei onder den damaligen Umständen ein grosser Fortschritt war." (10)

Zo ook met het Stalinisme. De morele kritiek lijdt hier aan twee gebreken: ten eerste: het Stalinisme wordt bijna altijd impliciet gemeten aan criteria die ontleend zijn aan de politieke - niet de economische-structuur van de liberaal-demokratische, huidige westerse landen. En niet met criteria die ontleend zijn aan de geschiedenis van Tsaristisch Rusland. Ten tweede, en daar gaat het nu om: de vraag of het anders kon en zo ja, hoe?, wordt niet gesteld. En dat is nu juist het cruciale punt. Het verschil tussen een marxistische en een liberale kritiek is dat de marxistische kritiek ook moet aangeven hoe het beter en anders kan. Kritiek, die dat niet doet, is politiek gezien niet serieus omdat er geen enkele praktische konsekwentie aan verbonden kan worden. De figuur van Solzhenitsyn is daar een tekenend voorbeeld van; hij weet niets anders naar voren te brengen dan regressieve pré-verlichtings denkbeelden over een soort theokratische despotie. Dat laatste wijst Pels in het AST af. Maar als je dat afwijst, moet je de gehele denkwijze van Solzhenitsyn afwijzen, je kunt zijn verhalen over het Stalinisme dan hoogstens nog als materiaal voor een analyse beschouwen (in dubbele zin). Er zijn nu twee vragen:

1. Was er een alternatief voor de Oktober-revolutie?
2. Was er binnen het kader van de Oktober-revolutie ruimte voor alternatieve, realiseerbare ontwikkelingen?

Medvedev, die hierboven al geciteerd werd, antwoordt op de eerste vraag met een nadrukkelijk nee, en op de tweede vraag met een even nadrukkelijk ja.

Isaac Deutscher heeft de neiging om op beide vragen met nee te antwoorden, zij het bij de tweede vraag een zeer genuanceerd nee (11).

De moralistische kritiek stelt dit soort vragen nu juist niet. Daardoor is het voor die kritiek ook niet mogelijk om een realistische evaluatie van zo iets als de destalinisatie te maken. Het subjektieve opti-

misme van de ene auteur en het net zo subjektieve pessimisme van de andere komen in de plaats van een analyse. Thompson zegt in dit verband in zijn brief aan Kolakowski:

"The reassertion of moral standards by the individual voice has been one of the ferments of Eastern European revisionism. But, because of the way it is done, this reassertion too often leaves the gulf between morality and history, between value and fact as wide as ever. Kolakowski and others like him stress the amorality of the historical process on the one hand, and the moral responsibility of the individual in history on the other. And this leaves us with the moral critic as a spectator, the categorical imperatives which he proclaims having no genuine relationship to his view of history. One cannot revive the moral content within marxism by simply taking a Stalinist view of historical development and adding liberal morality to it." (12)

Ook Pels blijft m.i. steken in een idealistische kritiek op het Stalinisme. Max Weber, zo zegt hij, had al indringend gewaarschuwd "tegen het bureaukratisch monster dat door de revolutie van zijn kluisters zou worden bevrijd". En Pels gaat dan verder:

"Veel belangrijker is echter dat de centralistische praktijk op zich en de konsensusideologie die deze praktijk in stand hield, de revolutionairen wel moest blindmaken voor het bureaucratisch gevaar; het een is immers niet los te denken van het ander". (AST, I, 3, p. 133)

Dit verraadt inderdaad een stalinistische kijk op de geschiedenis van het stalinisme. De kritiek kan nu nog slechts de historische noodzakelijkheid van een minteken voorzien. Bovendien is het niet waar: vele leden van de bolschewistische partij waren niet blind voor het bureaukratische gevaar en hebben daar wel actief tegen gevochten. Dit is een van de belangrijkste konfliktpunten in de discussies in de partij geweest in de gehele periode van 1921 tot 1927. Na 1927 houdt de diskussie binnen de partij over deze problemen inderdaad op. Maar dat kwam niet door de een of andere natuurlijke blindheid van de revolutionairen. Het kwam nu juist doordat Stalin en de groep rondom hem erin slaagden die revolutionairen die op dat gevaar wezen de partijleiding uit te werken. En het is ook niet zo dat niemand de gevaarlijke machtspositie van Stalin als Algemeen Sekretaris had opgemerkt. Met name voor de groep die zich tegen 1927 rondom Trotsky, Kamenev en Zinoviev had verzameld was dit een van de centrale

punten. Deze groepering organiseerde in 1927 zelfs demonstraties in Moskou die tegen Stalin gericht waren. Hun falen valt niet te verklaren uit 'blindheid' of onvoldoende kennis van de Verzamelde Werken van Max Weber, maar uit het feit dat zij er niet in slaagden enige aanhang onder de arbeiders te krijgen (13). Pels zegt ook nog:

"Konstitutief voor zowel theorie als praktijk van het totalitaire 'demokratisch centralisme' is het waarheidsmonopolie van het Leninistisch Marxisme. De monoliet in de praktijk heeft zijn pendant in de denkmonoliet.." (AST, I, 3, p. 133)

Deze opmerking kan zelfs tegen een oppervlakkige beschouwing van de geschiedenis van het bolschewisme van de revolutie van 1905 tot aan 1927 niet stand houden. De partij was allesbehalve een denkmonoliet en de noodzakelijkheid en onvermijdelijkheid van het socialisme was niet zoals Pels meent "van te voren vastgelegd" behalve in zeer algemene zin. Dit was juist een bron van voortdurende kontroversen. De discussie in de bolschewistische partij in 1917 over de April-stellingen van Lenin is er een voorbeeld van, de discussie na 1917 over de kwestie van 'socialisme in één land' een ander voorbeeld. Het is pas na 1927, onder Stalin, dat de 'historische noodzakelijkheid' het karakter van een officiële, de politiek van de dag sanktionerende ideologie krijgt.

Uiteindelijk komt Pels' diagnose van het Stalinisme er op neer dat de bureaucratie er is omdat de mensen bureaucratisch denken. Dat de partij in de jaren 1917-1927 ook nog met andere problemen kampte dan de bureaucratie, dat is in deze visie een bijkomstigheid. En dat een blik op de geschiedenis laat zien dat velen niet bureaucratisch dachten, stoort de theorie niet in het minst.

Er is echter ook nog een ander aspekt van een morele kritiek op het Stalinisme waar ik een enkele opmerking over wil maken.

Een zuiver morele kritiek kan namelijk geen onderscheid maken tussen revolutionaire en kontra-revolutionaire terreur. Robbespière en Tallien, Lenin en Denikin, Stalin en Hitler, Lenin en Stalin, de Viet-Cong en Thieu: voor de morele kritiek is het allemaal één pot nat, terreur, terreur en nog eens terreur. En een konsekwente morele kritiek kan ook niet anders doen dan alle terreur op gelijke wijze te veroordelen.

Kolakowski levert in zijn antwoord aan Thompson een mooi voorbeeld van deze denkwijze:

"I will quote to you (..) a talk with a Latin-American revolutionary who told me about torture in Brazil. I asked 'what is wrong with torture?' and he said: 'What do you mean? Do you suggest it is all right? Are you justifying torture?' And I said: 'On the contrary, I simply ask you if you think that torture is a morally inadmissible monstrosity'. 'Of course', he replied. 'And so is torture in Cuba?', I asked. 'Well, he answered, this is another thing. Cuba is a small country under the constant threat of American imperialists. They have to use all means of self-defence, however regrettable'.

Then I said: 'Now, you cannot have it both ways. If you believe, as I do, that torture is abominable and inadmissible on moral grounds, it is such, by definition, in all circumstances. If however there are circumstances where it can be tolerated, you can condemn no regime for the very fact of applying torture, since you assume that there is nothing wrong with torture itself. Either you condemn torture in Cuba in exactly the same way you do for Brazil, or you prevent yourself from condemning the Brazilian police for the very fact of torturing people. In fact, you cannot condemn torture on political grounds, because in most cases it is perfectly efficient and the torturers get what they want. You can condemn it only on moral grounds and then, necessarily, everywhere in the same way, in Batista's Cuba or in Castro's Cuba, in North Vietnam and in South Vietnam.'"(14)

De logica is gebrekkig. Iemand die martelingen onder bepaalde omstandigheden geoorloofd acht, is volgens Kolakowski dus iemand die vindt dat "there is nothing wrong with torture in itself". Zo redenerend kan men ook stellen dat guerillastrijders in Chili mensen zijn, die vinden dat 'there is nothing wrong with killing people in itself'. Verder is het ook niet waar dat men martelingen niet op politieke gronden zou kunnen veroordelen. Als die martelingen gebruikt worden om een systeem van uitbuiting en honger in stand te houden, kan dat wèl op politieke gronden veroordeeld worden.

Maar afgezien van deze kleine redeneertruks van de grote logische denker Kolakowski berust zijn gehele betoog op één beginsel: namelijk dat het geweld van de onderdrukten met dezelfde maatstaven gemeten moet worden als het geweld van de onderdrukkers, dat men voor een anti-imperialistische bevrijdingsoorlog dezelfde normen moet toepassen als voor een imperialistische interventie-oorlog. Deze redenering is al heel oud. Zij wordt altijd opnieuw door de ideologen van de heersende klasse naar voren gebracht. Het is immers een buitengewoon bruikbare redenering. Men verdedigt de heersende maatschappijorde ermee tegen effectieve aanvallen daarop (15), maar

men doet in de vorm van universele, algemeen geldende moraalvoorschriften. Trotski heeft hierover in zijn brochure 'Hun Moraal en de Onze' een aantal dingen geschreven die nog altijd zeer behartenswaardig zijn:

"De kommissionairs van de heersende klasse noemen de organisatoren van deze partij (de bolschewistische.S) 'immoreel'. In de ogen van de bewuste arbeiders draagt dit verwijt het karakter van een compliment. Het betekent: Lenin weigerde moraalvoorschriften te erkennen, die de slavenhouders voor hun slaven opgesteld hebben zonder er zich zelf ooit naar te richten. Hij riep het proletariaat op, de klassenstrijd ook tot het gebied van de moraal uit te breiden. Wie zich aan de door zijn vijand opgestelde moraalvoorschriften onderwerpt, kan ook nooit deze vijand overwinnen." (16)

En:

".. Laten verachtelijke eunuchen ons niet vertellen, dat de slavenbezitter, die door list en geweld de slaven in ketens houdt en de slaaf, die door list en geweld de ketens verbreekt, voor het recht van demoraal gelijk zijn." (17)

Om ieder misverstand te voorkomen. Hier wordt niet mee geïmpliceerd dat voor een willekeurig doel ieder middel zonder meer geoorloofd is. Wat in een burgeroorlog of een nationale bevrijdingsoorlog geoorloofd is, is daarom nog niet aanvaardbaar in een staking of een verkiezingsstrijd.

Ook wordt de stalinistische terreur hiermee niet verdedigd. Het is namelijk zeer de vraag of het hier niet om een in hoofdzaak kontra-revolutionaire terreuring (zie daarover onder punt 5 hieronder).

Tenslotte: het is volgens mij ieders goed recht zich op het standpunt van Kolakowski te stellen. Maar het is niet het goed recht van de aanhangers van een dergelijk standpunt om na te laten de konsekwenties ervan onder ogen te zien. Die zijn namelijk zeer verregaand. Geen reformatie, geen Franse revolutie en gaat U maar door (ook geen liberale democratie en godsdienstige tolerantie om nog eens iets te noemen).

3. De ideologische funktie van kritiek op de Sovjet Unie in het Westen

Korzec schrijft:

".. het is een misvatting dat de ideologie van de Koude Oorlog voornamelijk zou bestaan uit het verheerlijken van de zegeningen van het vrije ondernemerschap en het verguizen van het goddeloze kommunisme. De ideolo-

gie van de koude oorlog is het herleiden van de hele moderne geschiedenis tot slechts twee alternatieven: de kritici van het ene alternatief worden dan automatisch en bijna onmerkbaar tot apologeten van het andere." (AST, I, 3, p. 14)

Dit is waar en niet waar.

Het is natuurlijk juist dat er aan de Koude Oorlog twee kanten zijn en dat de officiële stalinistische ideologie - evenals trouwens de Chinese - net zo apologetisch is als de voorlichtingsbrochures van de NATO. Maar dat iets een apologie is, zegt nog niet zo heel erg veel zolang je niet nagaat waarvan het een apologie is. Uithet feit dat zowel 'Nato-berichten' als het 'Warschau-Pact-Nieuws' uit ideologische prietpraat bestaan, volgt niet automatisch dat dus ook NATO en Warschau-Pact één en het zelfde zijn.

Kortom, ik hoef inderdaad niet te kiezen voor of tegen NATO, USSR of China, in zoverre heeft Korzec gelijk. Maar ik kan wel kiezen, ik kan wel zeggen dat ik meer positieve kanten aan het ene systeem zie dan aan het andere en daardoor hoef ik niet noodzakelijk een apologet te worden van dat systeem (dat kan weer wel). Nu wil ik niet verhehlen dat ik met de beoordeling van de USSR grote moeite heb (zien onder punt 5 hieronder). Een iets éénvoudiger voorbeeld:

Ik sta in grote lijnen positief tegenover de ontwikkeling in China en negatief tegenover die in India. Maar dat betekent niet dat ik een apologet van het Maoïsme ben. Het is bijvoorbeeld niet zo dat ik de hereniging van Duitsland onder West-Duitse leiding toejuich, zoals de Chinese regering wel doet.

Maar ik ben het met Korzec eens dat onze kritiek op het Stalinisme en de USSR net zo scherp moet zijn als die op de VS, of op Spanje etc. Er is echter één probleem. Ik denk dat Korzec en ook Pels het wel met mij eens kunnen zijn over het volgende. Kritiek op de Soviet Unie funktioneert hier in het Westen in het politieke en ideologische proces anders dan kritiek op de VS of een ander imperialistisch land. Over dit anders funktioneren wilde ik nu een paar opmerkingen maken. Daarbij zal ik o.a. citeren uit de reeds genoemde open brief van Thompson aan Kolakowski. Deze brief gaat naast andere onderwerpen met name op deze problematiek in, gekonkretiseerd aan de hand van Kolakowski's werk in het Westen.

Het anders funktioneren begint al bij de informatie. De geheime Amerikaanse bombardementen op Laos kwamen vier jaar nadat ze in linkse kringen al bekend waren op de voorpagina van de NRC. Op berichten over de arrestatie van dissidenten in de Soviet Unie hoeven we meestal geen vier jaar te wachten (we krijgen het zelfs al van te vo-

ren te horen: 'men verwacht etc..').

Aan de andere kant is de informatie, die hier door de burgerlijke pers over de USSR verstrekt wordt ook weer onvolledig. Meer dan de helft van de berichtgeving over de Russische binnelandse politiek gaat over schrijvers, de andere helft wordt verdeeld over gemengd politiek nieuws, de graanoogst en een nieuwe fabriek in Siberië. De informatie is niet alleen onvolledig maar ook vertekend. Zo wordt Solzhenitsyn zo ongeveer de mensen hun strot ingeduwd, maar hoor je over een figuur als Medvedev veel minder. Voor zover ik weet was het een klein, links blad als De Groene, dat voor het eerst in Nederland iets uitvoeriger op de ideeën van Medvedev inging.

Dit alles heeft tengevolge dat het niet zozeer de taak van links is om voor de loutere informatie over misstanden in de USSR te zorgen. Dat wordt al gedaan op redelijk grote schaal. Maar wel om daarover een standpunt in te nemen en om zinvolle interpretaties naar voren te brengen, en om de aandacht te vestigen op die oppositionele figuren in Oost-Europa die door de burgerlijke pers systematisch 'vergeten' worden.

Maar dat is nog niet het einde van de moeilijkheden. Thompson schrijft hierover aan Kolakowski:

".. In the East the critic of orthodox institutional Marxism must be courageous and intransigent, as you have been. He confronts an orthodoxy buttressed by the organs of the state, by reasons of power, by the inertia of approved ideology. In the West a critic whose intellectual premises are identical may yet have to learn a different kind of wisdom. The reasons of State, the inertia of approved ideology - all these tilt to the other side.

We have had to learn, in this country where the intellectual components of all the Marxisms put together are small, certain reticencies and courtesies. If you criticize, with stridency, any section of the left in certain places - ... - your criticism is not attended to for the sake of any particular discrimination which it may contain. It is absorbed, instantly, into ideology. That is, it is simply assimilated as one more noise against the Left, one more evidence that all the left has failed, is brutal, all Marxism is incoherent, etc. And if this evidence comes from Leszek Kolakowski then (not through your cogency but for your high repute) it is a veritable trophy to be hung at the cloudy altar of the established gods." (18)

En, over een bepaalde, nogal bekende opmerking van Kolakowski:

".. I will remind you that you remarked in 'Encounter': 'A Polish friend .. recently wrote to me from Sweden saying that whenever he had dealings with the New Left he seemed to be watching a film of which he already knew the end. That is exactly how I feel'.

But of course there are other films, whose endings are also known. And one of the oldest, on this side of the world, is that of revolutionary disenchantment. It is a film which was first made in about 1792, and it has been remade in different versions at repeated intervals. A powerful version was made in the 1930's and it has been running to packed houses ever since." (19)

En het is dan interessant om te zien dat hetzelfde zinnetje van Kolakowski dat hier door Thompson wordt bekritiseerd, door een goede bekende, prof.dr.H.Daudt, eveneens wordt geciteerd - maar dan als argument tegen de kritiek op de officiële Amerikaanse politiekologie (20).

En zo zijn er talloze voorbeelden die laten zien hoe de kritiek op de Soviet Unie wordt gebruikt door mensen die geheel andere bedoelingen hebben dan het bevorderen van de destalinisatie. Karel van het Reve is de bekendste neringdoende in deze florerende branche, maar zeker niet de enige.

In 1973 kwam er een speciaal nummer van De Gids uit over de Oost-Europese Oppositie. Hierin schreef een andere goede bekende van ons, Marius Broekmeyer, een stukje getiteld 'Over Westeuropese en Oosteuropese Oppositie'. Over de Oosteuropese oppositie bevat dat stukje geen informatie. De teneur is dat linkse mensen de misstanden in Oost-Europa verzwijgen en dus niet te vertrouwen zijn. Welke linkse mensen hiervan beschuldigd worden, maakt Broekmeyer helaas niet duidelijk, hij hanteert weer liever de bekende stijl van vage verdachtmakingen (21). Zijn konklusie:

"Ik vrees dat veel nieuwbakken revolutionairen, modieuze demokratiseringsrakkers, openheidsapostelen en alternatieve makkers niet zijn wat zij voorgeven te zijn." (22)

En ik vrees dan weer dat dit soort opmerkingen meer te maken hebben met de Wet Universitaire Bestuurshervorming dan met het Stalinisme.

Kolakowski blijkt in zijn antwoord aan Thompson ook nogal gepreokkupeerd te zijn met de toestand aan de universiteiten. De karikatuur van de linkse studentenbeweging, die hij geeft, komt me bekend voor:

".. The list of demands, with variations, was very similar all over the world of campuses. These fascist Pigs of the Establishment want us to pass examinations while we are making the revolution; let them give all of us A grades without examinations; curiously enough, the

anti-fascist warriors wanted to get their degrees and diplomas in such fields as mathematics, sociology or law, and not in such as carrying posters, distributing leaflets or destroying offices". (23)

Iemand als Kolakowski die enerzijds zeer nauwgezet het stalinisme bekritiseert, maar tegelijk dit soort vage verdachtmakingen tegen links in het Westen lanceert, zo iemand is ook van criticus van het ene systeem tot apologet van het andere, in dit geval het kapitalistische geworden. De heersende klassen hier in het Westen, die zich voor de slachtoffers van het stalinisme geheel niet interesseren, zijn uiteraard wel geïnteresseerd in dit soort statements, zo bruikbaar in de ideologische strijd. Maar er is nog een puntje.

In zijn reeds genoemde stukje in de Gids schrijft Broekmeyer:

"Hoewel het niet meer dan natuurlijk zou zijn geweest dat links zich direct en onvoorwaardelijk had gesteld achter eisen tot het instellen van een rechtsstaat, achter de eis tot opheffing van terreur, hebben velen bedremmeld al te lang gezwogen, zwijgen nog" (24).

En in hetzelfde nummer schrijven Korzec en Delange als motto bij de documentenverzameling:

"Onmiddellijk na de Koude Oorlog begon de Amerikaanse Genocide in Vietnam. Deze slachting werd voor de progressieven in het Westen het criterium van goed en kwaad. Een tijd van zelfbeschuldiging was aangebroken. Schuld over de napalm die de eerste wereld over de derde stort. Maar het politieke bewustzijn en de politieke vocabulaire van de westerse intelligentsia kennen geen tweede wereld. De protesten van veroordeelde schrijvers en de salvo's op stakende arbeiders in Oost-Europa werden wel gehoord maar genegeerd. Dit gidsnummer zal er hopelijk toe bijdragen een gênante stilte onder linkse intellectuelen te doorbreken" (25).

Dat zijn doodgewoon leugens. Het is namelijk helemaal niet waar dat "links" geen kritiek op de Oost-Europese landen uit. Zouden Marius en Michel nog nooit De Groene, Vrij Nederland, de New Left Review, Monthly Review, het Kursbuch, Das Argument of Les Temps Modernes gelezen hebben. In al die bladen -en in vele andere- verschijnen regelmatig zeer kritische artikelen over de Oost-Europese landen. Naar aanleiding van de moord op de arbeiders van Gdynia verscheen bijvoorbeeld zowel in de New Left Review als in Monthly Review een uitvoerig artikel. Idem over Tsjecho-Slowakije in 1968, etc. etc.

Ik herinner mij nog de demonstratie tegen de Russische interventie in Tsjecho-Slowakije, in Amsterdam (aug. 1968).

Ik liep ergens onder een spandoek van de Socialistische Jeugd, iets verder naar achteren liep een afdeling van de P.S.P. Ik kan me niet herinneren veel bekende rechtse persoonlijkheden gezien te hebben. De demonstranten waren grotendeels dezelfde, die ook in Vietnam demonstraties meeliepen.

Maar het is vaak wel moeilijk voor links om solidair te zijn met die opposanten uit Oost-Europa die hun heil kennelijk in de eerste plaats bij de machthebbers hier in het Westen tegen de linkse beweging worden gebruikt. Medvedev maakt hierover enkele zeer juiste opmerkingen:

"We very much doubt that the majority of leading Western statesmen are seriously concerned with the problems of political and civic rights in the USSR or in China. In the final analysis, Nixon, Pompidou and Heath are defending the interests of the ruling classes of their own countries, and it should by no means be assumed that capitalist circles in the USA, Britain, France or Western Germany are particularly interested in a rapid development of socialist democracy in the USSR or in accelerating the pace of economic, social and cultural progress in our country. Thus, when Soviet dissidents appeal for support in the Western countries, they must know exactly to whom they are addressing their appeals. To us, it is obvious that public opinion in the Western countries is extraordinarily polarized and reacts in very different ways to events in the USSR and in other socialist countries. In fact, those who are primarily interested in the development of a truly socialist democracy in our country are the left-wing forces of the West, in other words socialist and communist parties, progressive intellectuals, and various leftist organizations. Right-wing circles in the West, on the contrary, exploit any shortcomings in the USSR and any acts of oppression by the Soviet State for their own demagogic ends. Their aim is not to assist the victory of a "socialism with a human face" but to discredit both socialism and communism, and thereby strike a blow above all against the forces of the left in their own countries" (26).

Medvedev verwijt aan Solzhenitsyn dat deze niet wil zien dat er in het kapitalistische deel van de wereld ook zeer ernstige problemen zijn:

"Solzhenitsyn writes: "Could a Negro militant in South-Africa be detained and tormented with impunity for four years as General Grigorenko has been? The storm of world indignation would have torn the roof of his prison long ago". This position is mistaken. In the same address we find no such strong words of protest, of which Solzhenitsyn is so capable, against the odious apartheid system in South-Africa. Unfortunately, no protests have yet torn the roofs off the prisons and camps where hundreds of thousands of South African blacks are incarcerated.... it is impossible

to fall into a kind of "Moscow-Centrism" and fail to see that in many other countries there are political problems just as acute and very often even more acute than those of the USSR." (27)

De uitspraak van Solzhenitsyn die hier door Medvedev gekritiseerd wordt, heeft een zeer bekende structuur. Een aantal van de lezers zal zich nog wel de opmerkingen van Mr. G.B.J. Hiltermann herinneren op de eerste grote Vietnam Teach In in 1965 in Amsterdam. Er wordt nu wel veel negatiefs over de Amerikanen gezegd aldus Hiltermann, maar in Peking en Moskou zou deze discussie niet eens gehouden kunnen worden.

Maar de druk van de heersende anti-communistische ideologie gaat nog verder. Korzec voegt Wertheim uiterst negatieve kwalificaties toe omdat deze het waagt om ook positieve kanten van de ontwikkeling van de Soviet-Unie te wijzen. Iets soortgelijks overkwam Constandse. Deze had in het reeds genoemde Oost-Europanummer van de Gids een stuk geschreven ("Keerzijde van de Keerzijde") waarin hij op een aantal positieve ontwikkelingen in de USSR wees. Een rel was het resultaat: Nico Scheepmaker (= Hopper in de Volkskrant) maakte Constandse uit voor alles wat lelijk was en "beargumenteerde" dat met enkele totaal uit hun verband gerukte citaten. Een aantal Koude-Oorlogs-epigonen deed er nog eens een schepje bovenop.

Ik moet zeggen dat ik een parallel zie tussen de wijze waarop Korzec Wertheim aanvalt en de manier waarop Scheepmaker-Hopper toentertijd Constandse te lijf ging.

Het gemeenschappelijke element zit erin dat men niet van een linkse auteur eist dat hij kritiek op de USSR heeft en zich niet als apologeet gedraagt; nee, men eist dat hij alleen maar kritiek heeft en zich onthoudt van positieve opmerkingen. Een marxistisch-socialistische kritiek op de USSR, die tracht aan te sluiten bij bepaalde positieve ontwikkelingen, probeert men zodoende bij voorbaat onmogelijk te maken en te diffameren. Dat is dan inderdaad weer de ouderwetse Koude Oorlog op het ideologische terrein.

Mijn houding daartegenover is : Kritiek op het Stalinisme en de USSR, zeker! Maar bepaald geen kritiekloze aanvaarding van alle soorten kritiek die er, hier en in Oost-Europa geleverd wordt. En vooral: duidelijke, precieze kritiek waarbij goed naar voen komt wat er gekritiseerd wordt en waarom, en in welke richting men de verbeteringen zoekt. Als men niet zelf erg duidelijk maakt dat het gaat om een kritiek vanuit socialistische uitgangspunten, is de kans zeer groot dat die kritiek moeiteloos in de heersende anti-communistische ideologie geassimileerd wordt.

4. Korzec, Wertheim en Tanter. Wie is de "Backroom Boy" en waarom?

Korzec stelt, op grond van Wertheim weergave van de collectivisatie van de landbouw in de USSR in de dertiger jaren, dat Wertheim's taalgebruik "een symptoom" is "van een benadering van sociale problemen die Wertheim in dit geval gemeen heeft met systeemanalytici en sociale architecten waarmee de moderne geschiedenis bijzonder rijk is gezegend: de "backroom boys" die, vanuit geriefelijke vertrekken met verwarming of air-conditioning "macroscopische" ontwerpen in elkaar zetten zonder een overbodige gedachte te spenderen aan het specifieke lot van het menselijk mest dat de akkers van de toekomst vruchtbaar moet maken" (28).

Om de ernst van deze beschuldiging te vatten, wil ik even de herkomst van de term "backroom boy" aangeven.

"The Backroom Boys" is de titel van een in 1973 verschenen essay van Noam Chomsky, dat ingaat op de rol van de wetenschappelijke en technische employé's van de Amerikaanse staat in de oorlog tegen Vietnam. De "backroom boys" zijn mensen als McGeorge Bundy, Walt Rostow, Henry Kissinger, Samuel Huntington etc. die achter de schermen de agressie tegen Vietnam koördineerden en verfijnden. Het zijn ook, daar begint het essay mee (29), de technici bij Dow Chemical, die de napalm 'verbeterden', zodat hij beter aan de huid van de Vietnamezen zou blijven kleven.

Ik vind dat er wel wat meer argumenten moeten worden aangevoerd dan Korzec doet, voordat men iemand als Wertheim op één lijn kan stellen met dit soort lieden.

Het is misschien goed de kwestie-Tanter nog eens in de herinnering te roepen. Zoals bekend werd deze Pentagon-employé, die door de Afdeling Internationale Betrekkingen van de subfakulteit politikologie werd uitgenodigd als gasthoogleraar, bij een kollege het spreken onmogelijk gemaakt. Daarover ontstond toen landelijke opschudding. Ik zat toen namens de studievereniging Machiavelli, die de actie tegen Tanter georganiseerd had, in de subfakulteitsraad politikologie. Wij hebben toen voortdurend benadrukt dat het ons niet ging om wat Tanter zei of dacht, maar om het werk dat hij deed. Zijn functies als "consultant" bij de South East Asia Programs van het Pentagon, als directeur van de ARPA -een instantie die defensiegelden over de universiteiten verdeelt- en als medewerker van de Rand Corporation, dáár ging het om.

In het algemeen vind ik dat je in de eerste plaats moet kijken naar de functie die een wetenschapper in zijn eigen maatschappij heeft, en pas daarna naar zijn opvattingen. Die functie is in het geval van Wertheim nu juist het tegendeel van die van een "backroom boy": hij is een van de belangrijkste critici van het Nederlandse beleid

tegenover Indonesië en hij heeft veel gedaan om het officiële Koude Oorlogsbeeld dat hier van China bestond, te doorbreken. Dat hij daarbij wel eens iets te gemakkelijk over de merkwaardige ontwikkelingen in de Chinese buitenlandse politiek heenloopt, maakt hem in mijn ogen nog niet tot een vuile stalinist.

Maar ook het argument van Korzec, gebaseerd op Wertheims behandeling van de Sovjet-Unie in hoofdstuk 12 van 'Evolutie en Revolutie', snijdt m.i. geen hout. Wertheims vraagstelling is:

"Ik kwam...met de stelling dat het grondcriterium voor evolutie emancipatie is, d.w.z. bevrijding. En als revolutie moet worden beschouwd als een versneld proces van evolutie dan zal zijn resultaat ook noodzakelijkerwijs zijn: emancipatie, dus bevrijding. Hoe kan dit gerijmd worden met het sterke element van verdrukking, dat aan elk regiem geboren uit een communistische revolutie inherent is, een element dat openlijk erkend wordt in de term: dictatuur van het proletariaat?" (30)

Op grond van deze vraagstelling komt Wertheim dan tot de voorzichtige konklusie dat de positieve elementen in de ontwikkeling van de USSR uiteindelijk toch het zwaarste wegen. Dat het uitvoeriger en scherper had gekund, ben ik wel met Korzec eens. Maar om Wertheim daarom af te schilderen als een 'backroom boy', die sociologie van bovenaf bedrijft en te vergelijken is met een hof-chroniqueur, dat vind ik laag bij de gronds. Ik zou dergelijke termen zelfs nog niet gebruiken voor de hoogleraren, die destijds in naam van de 'academische vrijheid' Tanter verdedigden (Daudt, Köbben, Jolles, Gouldner, Philips, Heertje, Van het Reve, Baehr, etc.).

Het is deze beschuldiging aan het adres van Wertheim, die bij mij het vermoeden wekt dat het Korzec niet te doen is om een serieuze discussie over het Stalinisme maar veeler om een klein stukje privé-koude oorlogvoering.

(Om ieder misverstand te vermijden: ik treed hier niet op als verdediger van de opvattingen van Wertheim. Ik vind zijn definitie van emancipatie niet bevredigend en met zijn opvatting over de destalinisatie ben ik het ook niet eens).

5. Open vragen over Stalinisme en Destalinisatie.

"What we mean by the kingdom of freedom is that men will at least steal a march upon 'circumstances'"

- Thompson

Verjagt sind die Ausbeuter
 In den Fabriken schuftet das Volk
 Dem Volk gehören die Fabriken, aber
 Wem gehört das Volk?

Wolf Biermann

De achtergronden van de Oktoberrevolutie zijn de klassentegenstellingen in een onderontwikkelde, door Europees kapitaal gepenetreerde economie (31). De direkte oorzaak was de Eerste Wereldoorlog, waarin 25 miljoen mensen omkwamen en die tot de totale desintegratie van Tsaristisch Rusland leidde.

De maatschappij, waarop de Bolsjewisten hun opbouw-werkzaamheden moesten beginnen, was in de meeste opzichten zeer primitief: de Reformatie en de sekularisatie en rationalisatie van de godsdienst, het humanisme en de Verlichting, het economische en politieke liberalisme, de ontwikkeling van de parlementaire rechtsstaat, de industriële revolutie en de modernisering van de landbouw, de verbreiding van het onderwijs, al deze ontwikkelingen gingen geheel of gedeeltelijk aan Rusland voorbij (32). Bovendien was het nivo van ontwikkeling per regio zeer uiteenlopend. Rusland in 1917 was een multi-nationale staat, het produkt van de Tsaristische kolonisatie van Siberië en Centraal-Azië in de 18e en 19e eeuw.

Tegen deze achtergrond en tegen de hierboven al genoemde achtergrond van burgeroorlog, buitenlandse interventie en voortdurende imperialistische bedreiging moet men de ontwikkeling van de Sovjet-Unie zien. Het is helaas nodig elke keer opnieuw nadrukkelijk op deze feiten te wijzen, ze worden in de discussie hier in het Westen nogal eens 'vergeten' (33).

Hierop werd een moderne industriële natie tot stand gebracht met een uitgebreid onderwijssysteem, en een onder Stalin extreme en na de Chroetsjow-periode nog steeds zeer sterke politieke repressie. De vraag is nu wat voor maatschappij dit is en hoe we de periode van extreme repressie onder Stalin moeten waarderen.

Wertheim vraagt zich af of er in de geschiedenis van de USSR zoiets als een Thermidor voorkomt.

Zijn konklusie:

"Al waren zekere aspecten van een Thermidor-reactie en een tendentie tot stabilisatie al duidelijk onder Stalin's bewind, pas sedert de dood van deze dictator kregen de echte Thermidor-trekken de overhand in veel kringen van de Sovjetmaatschappij" (34)

Wertheim brengt hier dezelfde stelling naar voren als de Maoïsten, die de periode na de Destalinisatie aanduiden als het 'moderne revisionisme' (ook wel: Chroetsjow-revisionisme). Ook in enkele westerse kommunistische partijen wordt deze stelling gehuldigd. Volgens mij is het volslagen nonsens. Immers, wat is een Thermidor? De groep die Frankrijk na de 9de Thermidor regeerde bracht in economisch opzicht een reactie teweeg. De pogingen in de richting van een sociale democratie onder de diktatuur van het 'Comité du Salut Public' werden nu teruggedraaid (35). In politiek opzicht was er sprake van een liberalisering, terwijl tegelijk het Jacobijnse kader door de Witte Terreur grotendeels geëlimineerd werd.

Het is zeer de vraag of er in de geschiedenis van de USSR wel iets is, dat hiermee korrespondeert. De NEP betekende een beperkte terugkeer naar een kapitalistische economie, maar de opbouw van de plan-economie na 1927 brak zeer resoluut met die lijn.

In politiek opzicht heeft de periode na 1930 veel weg van een Thermidor. Stalin laat praktisch het gehele oude kader van de bolschewistische partijuitmoorden (36). Ook het kader van de voormaligemensjewieken en sociaal-revolutionairen verdween in de kampen en gevangnissen. Nu hadden deze groeperingen in de periode van de burgeroorlog inderdaad grote fouten gemaakt, maar de grote meerderheid ervan was later wel degelijk bereid om konstruktief mee te werken aan de opbouw van het socialisme. Juist al deze kaders zouden voor de opbouw van het socialisme van enorme waarde zijn geweest. De vernietiging ervan door Stalin en de stalinistische bureaucratie was op zichzelf al een kontra-revolutionaire daad. De stalinistische repressie had weinig te maken met onderdrukking van kontra-revolutionaire elementen, maar droeg veeleer zelf een kontra-revolutionair karakter.

In economisch opzicht is de ontwikkeling gekomplieerder.

Men zou wellicht drie ontwikkelingen kunnen onderscheiden die voortdurend elkaar beïnvloeden, dan weer parallel lopen, dan weer tot tegenstellingen aanleiding geven. Hierbij moet men niet aan drie geheel afzonderlijke processen denken, maar meer aan drie lijnen die in één omvattend proces te onderscheiden zijn. Ten eerste zijn er ontwikkelingen die in West-Europa al door de kapitalistische politiek tot stand waren gebracht: sekularisatie, alfabetisering, een proces van oorspronkelijke akumulatie (de bekende prioriteit van de zware indu-

strie), kortom, al datgene wat samenhang met de versnelde industrialisatie.

Ten tweede ging de ontwikkeling op een aantal punten wezenlijk verder in socialistische richting. De invoering van centrale planning, de kollektivisatie van de landbouw, de emancipatie van de vrouw en een aantal maatregelen op het gebied van het onderwijs. Ten derde ontwikkelde zich een bureaucratische klasse. Een hiërarchisch opgebouwd systeem van functies in het enorme planningsapparaat. We kunnen van een klasse spreken omdat het hier om een groep mensen gaat, die:

- in een bepaalde verhouding tot de produktiemiddelen staan, nl. die van toezichthouden op en richting geven aan de produktie;
- er een levensstandaard op na houden die hoger is dan die van de werkende massa, en die uit de meerarbeid van die massa's bekostigd wordt;
- bij uitoefening van hun functie niet aan enige democratische controle onderhevig zijn, zodat zij qua levenswijze en denkbeelden steeds meer een aparte groep vormen.

Het feit dat er van een klasse sprake is, betekent dus niet dat de USSR kapitalistisch is. Een Thermidor is immers ook niet hetzelfde als herstel van het Ancien Régime. Een Thermidor is de stabilisatie van de revolutie in een fase waarin zich een nieuwe heersende klasse gevormd heeft. Het gaat er nu om wat voor klasse dit is en wat de vooruitzichten voor de verdere ontwikkeling zijn. Door de USSR kapitalistisch te noemen definieert men alleen het probleem weg.

Medvedev zegt hierover:

".. Lenin opposed both the equalization of all wages and excessively high salaries, especially for party members. This policy resulted in the so-called party maximum - a wage ceiling for all communists ..... For the most part the Party maximum was an operative rule until the end of the twenties and early thirties. Then it began to be undermined, primarily by the decline in the real wages of most workers... At the same time the small circle of high officials was protected by the creation of a system of special stores, distributing centers, and dining rooms, where goods could be obtained at fixed prices. Gradually they acquired other privileges too... On February 8, 1932, the Party maximum was formally abolished, bringing a new increase in the real income of leading officials. When the economic situation improved, permitting the abolition of rationing in 1935 and a steady increase in real wages, the privileges of high officials were

not terminated. On the contrary they were increased. A system of representatives' subsidies was established for all officials at the level of the chairman of a city soviet or higher. Moreover, the direct salaries of higher officials rose much faster than wages of ordinary workers."(37)

De groei van deze bevoorrechte bureaucratie brengt hij ook in verband met het gebrek aan democratie:

"The political passivity of the masses, the lack of criticism, the serious violations of democracy both in the Party and in the Soviets, high salaries and packets - all generated an amazingly rapid growth of bureaucracy."(38)

Medvedev wil niet van een klasse spreken, maar van een bureaucratistische oligarchie of kaste (39). Het verschil maakt hij echter niet duidelijk aangezien hij de twee laatstgenoemde termen niet nader definieert.

De vraag is m.i. niet zozeer of er van een klasse sprake is. Dat lijkt me, mede gezien de taaiheid waarmee deze groep haar positie verdedigt, moeilijk te betwisten. De vraag is eerder wat voor soort klasse dit nu is. Klasse is immers een zeer algemeen begrip dat op de meest uiteenlopende maatschappelijke formaties kan worden toegepast. Het feit dat er van een klasse sprake is, zegt nog niets over de dynamiek en de doeleinden van een dergelijke klasse. Hierover bestaan twee zeer uiteenlopende meningen. Mandel zegt dat de Soviet-ekonomie geen wezenlijk kapitalistische kenmerken meer heeft:

"Die sowjetische Akkumulation dagegen ist eine Akkumulation von Produktionsmittel, also von Gebrauchswerten. Der Profit ist weder das Ziel noch der entscheidende Motor der Produktion. Er ist nur ein nebensächliches Instrument in den Händen des Staates, das die Planerfüllung erleichtert und durch das man die Ausführung des Plans durch das einzelne Unternehmen überprüfen kann."(40)

Volgens Mandel is de USSR een bureaucratisch gedeformeerde arbeidersstaat. Deze staat is overgangsvorm tussen kapitalisme en socialisme. De fundamentele tegenstelling daarin is die tussen niet-kapitalistische produktiewijze en burgerlijke verdelingsnormen. In theorie zou deze tegenstelling moeten afnemen naarmate de produktiekrachten zich ontwikkelen en het algemene niveau van consumptie en kultuur toeneemt. Maar:

"Aber diese enge Verbindung zwischen der Entwicklung der Produktivkräfte und der langsamen Abnahme des

Widerspruchs zwischen Produktionsweise und Verteilungsnormen während der Uebergangsperiode setzt vor allem eine möglichst grosse Uebereinstimmung zwischen Volk und Regierung voraus, ein hohes Niveau der sozialistischen Demokratie.."(41)

Mandel konstateert dan dat een dergelijke socialistische democratie in de USSR ontbreekt. Niet de arbeiders en de boeren, maar de bureaucratie oefent de macht uit. Over de destalinisatie zegt hij:

".. die Reformen der Zeit vor und nach Chruschjow sind im wesentlichen Reformen im Rahmen der bürokratischen Führung von Wirtschaft und Staat; sie selbst wird nicht in Frage gestellt."(42)

Daarom hebben deze hervormingen volgens Mandel slechts een zeer begrensde positieve werking gehad. Maar iedere ontwikkeling in de richting van meer democratie moet wel positief gewaardeerd worden.

Een geheel andere mening dan Mandel hebben Bettelheim en Sweezy. In een bespreking van Bettelheims boek 'Les Luttes des Classes en USSR' zegt Sweezy onder meer:

"The true marxist position, ..., is that classes have their existence in the real relations of production, and that it is only through a transformation of these relations that the class structure can be changed or, in the limiting case, be abolished. A very large part of Bettelheims work in this first volume - ... - is devoted to demonstrating that these real relations of production, while undergoing certain modifications, have not been radically transformed in the Soviet Union, and that it has therefore been possible for a new ruling class, which he calls a 'state bourgeoisie' to emerge in the place of the old bourgeoisie of Tsarist Russia."(43)

Sweezy is er echter in dit artikel niet duidelijk over wat nu de dynamiek van deze staatskapitalistische maatschappij is. Of de accumulatie van kapitaal als abstracte ruilwaarde de drijfveer van de staatsbourgeoisie is, of iets anders. Dit vraagstuk van de dynamiek is m.i. een centraal probleem.

Noch Mandels opvatting van een bureaucratistische klasse (44), noch Bettelheims staats-bourgeoisie, noch Medvedevs nogal voluntaristische opvatting van de bureaucratistische oligarchie maken het mogelijk te voorzien hoe de USSR en de Oost-Europese landen zich verder zullen ontwikkelen. Het enige verschil is dat Medvedev en Mandel positief staan tegenover de destalinisatie, terwijl dit in het geval van Bettelheim twijfelachtig is (45).

Het is mij niet mogelijk hier nu verder op deze problemen in te gaan. Ik wilde slechts enkele m.i. belangwekkende meningen naar voren brengen, zonder me zelf uitdrukkelijk op een van de bovengenoemde standpunten te stellen.

Een serieuze discussie over het Stalinisme en de Soviet Unie is zeer wenselijk. Het leek mij nuttig de aandacht te vestigen op een aantal problemen en controverses die daarbij een rol spelen.

De verdere verbreiding van de werken van Solzhenitsyn kan ik met een gerust hart aan de burgerlijke pers overlaten.

Tenslotte wil ik er - tegenover iemand als Korzec wellicht niet ten overvloede - op wijzen dat het gelijkstellen van de Soviet Unie aan het kommunistische historisch gezien volstrekt onzinnig is. Het gaat hier om de eerste poging tot de opbouw van een socialistische maatschappij onder zeer moeilijke omstandigheden. De nogal eens gedane bewering dat latere pogingen onvermijdelijk dezelfde ontwikkeling zouden moeten doormaken, getuigt van een determinisme dat velen zo graag het marxisme verwijten.

Noten

- 1) Mandel, Solzhenitsyn, NLR 86, pp. 58-59
- 2) Medvedev, On Gulag Archipelago, NLR 85, pp. 31-32
- 3) Mandel, Op.Cit., p. 56
- 4) Korzec, AST, I, 3, p. 10
- 5) Mandel, Op. cit., p. 54
- 6) Medvedev, Op. Cit., p. 32
- 7) W. Hofmann, Stalinismus und Antikommunismus; Zur Soziologie des Ost-West-Konflikts, Frankfurt/M 1967, pp. 34-35
 Pels zegt: "Nadat de tegenstanders van de revolutie op het Russische grondgebied definitief waren verslagen, had er echter geen liberalisering plaats, althans niet op het politieke vlak". (AST, I, 3, pp. 131-132). Hij gaat dan in op de konfrontatie van de verschillende stromingen op het Tien-de Congres in 1921. Het is echter beslist niet waar dat de tegenstanders van de revolutie al in maart 1921, toen het kongres plaatsvond, verslagen waren. Een niet-bolschewistische republiek in Siberië bestond met Japanse steun nog voort tot in 1922 (J. Bradley: Allied Intervention in Russia 1917-1920; New York 1968, p. 214). En Carr stelt de "first consolidation of its power (nl. van de

revolutie) in the winter of 1922-23 ... The régime had come to stay. For the first time since 1917 a sense of security had begun to dawn.."
 (E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*; Pelican 1973, III, p. 5) En over het Tiende Congres zegt Carr; "The tenth party congress of March 1921 was decisive in the history of the party and of the republic. It met at a moment when the easy hopes borne of the triumphant conclusion of the civil war had been dashed, when economic crisis had appeared in the stark form of failing food supplies, and when political insurrection had raised its head for the first time since the summer of 1918. A sense of the precariousness of the situation pervaded the congress" (Carr: *The Bolshevik Revolution*, I, p. 205)

En Medvedev zegt erover: "Only when the country was emerging from the Civil War, when difficulties were growing to a point that a split between the workers and the peasants was threatening, only then did Lenin denounce arguments among Bolsheviks and present a special resolution on party unity that contained a categorical demand: dissolve all groups and factions based on political platforms that had been rejected by the Xth Party Congress (R. Medvedev, *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism*, New York 1973, p. 385)

Pels beschrijft de discussie op het Tiende Congres echter alsof het een soort abstract debat was over de verhouding tussen partij en klasse en het voor en tegen van discussies binnen de partij, waarbij Max Weber vanaf de publieke tribune 'pas op voor de bureaucratie' stond te roepen. Hij gaat in het geheel niet in op de concrete problemen waar de partij in 1921 voor stond.

Kijk, dat bedoel ik nu met idealisme.

- 8) Zie Carr, *The Bolshevik Revolution* III, p. 44 e.v.
9. Medvedev, *Let History Judge*, foreword, p. xxviii
- 10) F. Engels, *Die Rolle der Gewalt in der Geschichte*, Berlin, 1970, p. 39
- 11) I. Deutscher, *Stalin, Een politieke biografie*, Hilversum, 1963, pp. 11-12
- 12) Thompson, *Op. cit.*, p. 92. Thompson citeert hier MacIntyre
- 13) Medvedev, *Let History Judge*, pp. 59-60
- 14) Kolakowski, *Op. cit.*, pp. 5-6
- 15) Men zou mij hier kunnen tegenwerpen dat het niet vaststaat of geweld noodzakelijk is voor fundamen-

tele veranderingen in de maatschappelijke verhoudingen. Dit staat inderdaad niet vast, het is wel op grond van de historische ervaring tot dusverre zeer waarschijnlijk. Bovendien is het in de klassenstrijd meestal niet de onderdrukte klasse die de wapens kiest.

- 16) L. Trotski, *Hun Moraal en de Onze*, Amsterdam, 1969, p. 58
- 17) Trotski, *Op. cit.*, p. 50
- 18) Thompson, *Op. cit.*, p. 34
- 19) Thompson, *Op. cit.*, p. 92
- 20) H. Daudt, *Kritische theorie, kritiek op de politiekologische kritiek*, *Acta Politica VII*, 2, pp. 255-256
- 21) Marius is intussen in goed McCarthyistische traditie aan het doorslaan. De *Volkskrant* is stalinistisch en het Amsterdam CvB lijkt op de regering van de Weimar-republiek.
- 22) *De Gids*, 1973, nr. 4-5, p. 246
- 23) Kolakowski, *Op. cit.*, p. 12
- 24) *De Gids*, 1973, nr. 4-5, p. 245
- 25) *De Gids*, 1973, nr. 4-5, p. 246
- 26) Medvedev, *Problems of Democratization and Détente*, p. 36
- 27) Medvedev, *Op. cit.*, p. 38
- 28) *AST I*, 3, p. 15
- 29) N. Chomsky, *The Backroom Boys*, Fontana/Collins, 1973, p. 23
- 30) W.F. Wertheim, *Evolutie en Revolutie. De Golfslag der Emancipatie*, Amsterdam 1970, p. 447
- 31) Voor een goede karakteristiek: Trotski, *On the Special Features of Russia's Historical Development*. in: 1950, *Pelican* 1973, pp. 342-362
- 32) Zie Hofmann, *Op. cit.*, pp. 36-37. Carr, *Socialism in One Country 1924-1926*, *Pelican* 1970; I, ch. 1: 'The Legacy of History'.
- 33) Karel van het Reve maakt het zoals wel meer het bontst. Onder de Tsaren was het best aardig.
- 34) Wertheim, *Evolutie en Revolutie*, p. 456
- 35) G. Lefebvre, *The Thermidorians*, New York, p. 214 e.v.

- 36) Medvedev, Let History Judge, ch. 6: 'The Assault On Party and State Cadres'. Zie ook pp. 561-562 waar Medvedev zich scherp tegen de Chinese visie op Stalin richt. En de inleiding, p. xxx: "Even today, however, the Chinese Press, while heaping boundless praise on the ideas of Mao Tse Tung, continues to praise the 'services of Stalin also. That is another reason this book was written. Let the facts show who are genuine Marxist-Leninists, those who are openly the defenders and heirs of Stalin's cult or those who wish to eliminate the cult and its after-effects once and for all."
- 37) Medvedev, Let History Judge, pp. 539-540
- 38) Medvedev, Let History Judge, p. 541
- 39) Medvedev, Let History Judge, pp. 542-543
- 40) Mandel, Marxistische Wirtschaftstheorie, Frankfurt/M, 1970, p. 592
- 41) Mandel, Op. cit., p. 606
- 42) Mandel, Op. cit., p. 608
- 43) Sweezy, Nature of Soviet Society, pp. 6-7
- 44) Zelf spreekt hij van 'kaste' zonder echter het verschil duidelijk te maken.
- 45) Politiek gezien staat Medvedev met zijn sterke nadruk op de verantwoordelijkheid van Stalin het dichtst bij de officiële Soviet-visie waarin het Stalinisme wordt aangeduid als de 'periode van de persoonsverheerlijking'. Hij ziet ook wel mogelijkheden tot hervormingen van bovenaf. De Tsjechische ervaringen van 1968 bespreekt hij echter niet in zijn boek dat hij in augustus '68 voltooide. Mandel vindt een politieke revolutie nodig om de macht van de bureaucratie te breken. Vanuit de visie van Bettelheim zou er een sociale revolutie nodig zijn. Volgens mij moet een ontwikkeling als in Tsjecho-Slowakije in 1968 in ieder geval positief beoordeeld worden, ook al kan er in economisch opzicht sprake zijn van een versterking van bepaalde anti-socialistische tendenzen. De reden hiervoor geeft Jiri Pelikan (tot augustus 1968 lid van het CC van de kommunistische partij van de CSSR): "I must stress the demand for freedom of expression, particularly in Eastern Europe, is not at all just an intellectual's demand as some people, even some people on the left, suppose - it is the basic condition for the workers and peasants to take part in politics." (The Struggle for Socialism in Czechoslovakia, NLR 71, p. 18).